

Г Л А С

CDXXXI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

КЊИГА 33

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

GLAS

CDXXXI

CLASSE DES SCIENCES SOCIALES

№ 33

Reçu à la séance à distance de la Classe des Sciences sociales
le 3. mars 2021

R é d a c t e u r
KOSTA ČAVOŠKI
Membre de l'Académie

BELGRADE
2021

ISSN 0081-394X

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Г Л А С

CDXXXI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

КЊИГА 33

Примљено на електронском скупу Одељења друштвених наука
од 3. марта 2021. године

У р е д н и к
академик
КОСТА ЧАВОШКИ

БЕОГРАД
2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Лектор и коректор
Ана Барбајесковић

Технички уредник
Никола Стевановић

Тираж
300 примерака

Штампа
Планетиа ѝриниј, Београд

С А Д Р Ж А Ј

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Алпар Лошонц, <i>Ордолиберализам и ванредно стање</i>	9
Alpar Lošonc, <i>Ordoliberalism and state of emergency</i>	25

Коста Чавошки, <i>Imperium без краја и конца</i>	27
Kosta Čavoški, <i>Imperium without the end</i>	36

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА САНУ И ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА И ЉУДСКИХ ПРАВА САНУ

Тибор Варади, <i>Предговор</i>	39
--------------------------------------	----

<u>Марсел Куртијаде</u> , <i>Миленијум одласка његака Рома из северне Индије и њејов значај за данашње друшћивене односе у Европи</i>	41
---	----

<u>Marcel Courthiade</u> , <i>The millennium of the departure of the roms' ancestors from northern India and its significance for today's social relations in Europe</i>	77
--	----

Мирјана Мирић, <i>Документирање ромској дечијег јовора</i>	79
Mirjana Mirić, <i>Documenting Romani child language</i>	102

Светлана Ђирковић, <i>Бибија и Bibijako дјиве у традицијској кулћури Рома Србије</i>	105
--	-----

Svetlana Ćirković, <i>Bibi and Bibijako djive in Romani traditional culture in Serbia</i>	133
---	-----

Милорад Пуповац, <i>Срби у Хрватској данас</i>	135
--	-----

Milorad Purovac, <i>Serbs in Croatia</i>	154
--	-----

Михај Н. Радан, <i>Српски језик у Румунији (са посебним осврћом на акћуелно стање)</i>	155
--	-----

Mihai Radan, <i>La langue Serbe en Roumanie (réfarence particuliere à l'état actuel)</i>	169
--	-----

ОДБОР ЗА ФИЛОЗОФИЈУ И ДРУШТВЕНУ ТЕОРИЈУ САНУ

Александар Костић, Павле Петровић, <i>Предговор</i>	177
---	-----

Милојко Арсић, Александра Нојковић, <i>Утицај макроекономских крећњања и фискалне јолићике на економску неједнакост</i>	181
---	-----

Milojko Arsić, Aleksandra Nojković, <i>The influence of macroeconomic dynamics and fiscal policy on economic inequality</i>	218
---	-----

Гордана Матковић, Катарина Станић, <i>Мерење неједнакости у Србији – изазови и дилеме</i>	221
Gordana Matković, Katarina Stanić, <i>Measuring inequality in Serbia – challenges and dilemmas</i>	244
Никола Алтипармаков, Снежана Угринов, Иван Лакићевић, <i>Неједнакост у Србији – да ли је проблем у пореском систему?</i>	245
Nikola Altiparmakov, Snežana Ugrinov, Ivan Lakićević, <i>Inequality in Serbia – is it caused by the tax system?</i>	266
Саша Ранђеловић, Светислав В. Костић, <i>Имовинска неједнакост и пореска политика</i>	267
Saša Randelović, Svetislav V. Kostić, <i>Wealth inequality and tax policy</i>	292
Владимир Вулетић, <i>Идеологија и друшћивене неједнакости</i>	293
Vladimir Vuletić, <i>Ideology and social inequality</i>	308
<u>Дејан Поповић</u> , <i>Инвестиционе политике и интелектуални ресурси у Србији</i>	309
<u>Dejan B. Popović</u> , <i>The Serbian investment policies and intellectual capacities</i>	325
Зоран Стојиљковић, <i>Располагање политичким капиталом (моћи мобилизације и интерпретације) и расту неједнакости</i>	327
Zoran Stojiljković, <i>Disposing of political capital (the power of mobilisation and interpretation) and growing inequality</i>	344

IN MEMORIAM

Тибор Варади, <i>Војислав Сћановчић (1930–2017)</i>	347
Коста Чавошки, <i>Димитрије Сћефановић (1929–2020)</i>	351
Даница Петровић, <i>Академик Димитрије Сћефановић – музиколог, диригент, учитељ</i>	353
Мелита Милин, <i>Димитрије Сћефановић (1929–2020)</i>	357
Песме отпеване и изведене на комеморацији академику Димитрију Стефановићу	361

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

КОСТА ЧАВОШКИ*

IMPERIUM БЕЗ КРАЈА И КОНЦА

С а ж е т а к. – Овај рад представља анализу Вергилијеве *Eneide*, у којој се приказују митско порекло и успон Рима до изузетне и неслућене моћи. Енејин карактер показује шта Римљани уистину јесу и захваљујући чему су боље од свих других освајали туђе земље и владали светом. То је, по Вергилију, било и остварење Јупитеровог предсказања да ће власт Римљана бити без краја и конца (*imperium sine fine*). А све њихове способности, врлине и карактеристична својства сабирали су се у римском идентитету, захваљујући којем су Римљани били оно што јесу. Утолико *Eneida* представља и Вергилијево разумевање римског националног карактера.

Кључне речи: Енеида, Рим, римски карактер

Све битне одлике римског народа и римске државе, захваљујући којима је Рим био моћан и дуговечан без премца у људској историји, требало је у једном тренутку сабрати у особени римски идентитет и јединствену римску судбину. Њих је – а ко би други – у развијеном и завршном облику изразио можда највећи римски песник – Публије Вергилије Марон. То је у исти мах био идентитет одређен судбином и римског народа и римске државе, у духу добро познате Цицеронове изреке *res publica res populi*.

Мало је, међутим, недостајало да не само Римљани већ и потоњи свет културе остану без Вергилијеве *Eneide*. Када је 19. године п. н. е. Вергилије лежао на самртној постељи у Бриндизију, захтевао је да се рукопис *Eneide* уништи, а у свом тестаменту је наложио његовим извршиоцима да објављују само она његова дела која је он сам већ издао. Октавијан Август спречио је, међутим, да се ова Вергилијева последња жеља испуни, па је *Eneida* била предата тадашњем свету и одмах доживела велики успех, а потом, и постојану славу без премца у историји. Више од било које друге књиге *Eneida* је обликовала и римско образовање и римску културу.¹

* Српска академија наука и уметности

¹ C. M. Bowra, *From Virgil to Milton*, London: Macmillan & Co. Ltd., 1945, p. 32.

Сама *Енеида* посвећена је легендарном Тројанцу Енеји, кога су скоро сви Римљани сматрали оснивачем свог племена и свог града. А тај мит, ако је веровати преосталим римским историјским изворима, постојао је од самог почетка оснивања Рима. То је било доба – како то вели Тит Ливије – кад су се мешале људске и божанске ствари, да би се почетак тог града учинио што величанственијим. Јер, „ако је икојем народу дозвољено да жртвује истину о својим почецима и да се позива на богове као осниваче, онда су то Римљани, чија је ратна слава таква да ако они за свог оснивача и праоца узимају Марса, онда остали народи то треба да прихвате, као што прихватају и његову власт”.²

Као што је то обично било у предању древних народа, и сами Римљани нису имали никаквих поузданих података када је и како је овај мит настао, али су у њега веровали као да је стваран, као и свему другом што је том миту претходило. А то је приповест о Тројанцу Енеји као легендарном оснивачу Рима. Притом, ништа не мари што је од пада Троје 1184/3. године п. н. е., како је то утврдио учени Ерастотен, до легендарног оснивања Рима 753. године п. н. е. протекло 430 година. За стварање мита о настанку Рима то није била никаква препрека.

У историји и митологији се мало ко бавио питањем зашто је баш Енеја пробран за праоца Рима и скоро раван богу, да би био назван и Домаћим Јупитером.³ По нашем суду, Римљанима је био потребан не само особен духовно-историјски већ и *културни* идентитет. У њиховом даљем суседству на истоку били су Хелени, који су у области филозофије, књижевности и уметности били знатно изнад осталих тада познатих народа. Римљани, чија је једина али пресудна предност у односу на Хелене била у уређењу државе, законодавству и војној сили, добро су то знали. Зато су се потрудили да порекло свог културног идентитета потраже изван самог језгра хеленског света, али на његовом ободу. По њиховим сазнањима, то је једино могла бити Троја. Отуда и Енеја као оснивач Рима.

Но, иако су угледни Римљани настојали да заснују свој особени духовно-историјски идентитет, у томе у начелу нису могли у потпуности успети. Јер, сва сазнања која су они могли стећи о Троји и Енеји, искључиво су потицала од Хомера, праоца хеленске књижевности и творца хеленског идентитета. Преко Хомера и његове *Илијаде*, Римљани су се унеколико здружили с богатом и сложеном хеленском традицијом. Али су у исти мах настојали да истакну и своју особеност у односу на тај свет. А то су једино могли постићи тако што би из хеленског културног наслеђа издвојили свој властити део. Нарочито је Троја могла да послужи тој сврси. Њена славна прошлост била је у древној старини, њен народ није више постојао, а од града су остале само развалине, крај којих се још од доба Александра Македонског налазио Ахиллов гроб. Троја је, дакле, постојала само као симбол, а не истинска стварност,

² Тит Ливије, *Историја Рима од оснивања града*, Предговор, књ. I.

³ Ливије, књ. I, 2.

па су га Римљани могли обликовати како би најбоље послужио њиховој сврси. Тако је, дакле, општепозната приповест да су Тројанци прародитељи Римљана дуговала своје порекло хеленској инвентивности, да би се потом преобликовала у латинску ингениозност. Предаја тројанске легенде западу био је и знак хеленског културног империјализма, из којег су Римљани извели и свој особени културни идентитет.⁴

Као најпознатији историчар о древном настанку Рима, Тит Ливије се није упуштао у само порекло тројанске легенде, нити је наводио доба у којем је она настала. Познато је, међутим, да су грчки интелектуалци створили тројански мит да би објаснили и оправдали хеленску колонизацију на западу. Та приповест попримила је многе облике. Најпре су грчки пионири имали у њој водећу улогу, да би потом препустили првенство тројанским избеглицама и њиховом предводнику Енеји. Касније су сицилијански историчари проширили и унеколико изменили ову легенду да би је довели у везу с домороцима у Етрурији и Лацију. Растућа моћ Рима захтевала је и његово укључење у ову легенду која се поступно развијала. У времену када је почела да улази у римску јавну самосвест, збуњујућа разноликост верзија уплела се у затечену традицију. Тек у позном IV веку п. н. е. она је за Рим и разумевање његовог порекла почела да има одговарајућу важност, нарочито после ратовања с Латинима и хеленским делом Италије. Захваљујући подстицају политичких и културних мотива, развијена је приповест која је довела до узајамног уважавања Римљана и Латина и утврђивања родословља које је повезивало Рим с хеленским светом. Нарочито је извођење порекла Римљана из древне Троје било добродошло и прихватљиво, јер је омогућило заснивање посебног римског идентитета.⁵ А како су Тројанци давно нестали, ништа није могло да помути његову изворност и особеност.

Вергилије започиње *Енеиду* као да је наумио да изложи стварну историју Рима:

„Опевам оружје и јунака првог
Који из Троје у Италију стиже.
Гонише га богови сувим и морем
Због срђбе осветољубиве Јуноне.
Намучи се у рату док основа град
И своје пенате пренесе у Лациј.
Отуд Латини, албански оци и Рим.”⁶

И мада овај еп има и одговарајућу хронологију као у историјским списима, он је знатно шири него што су судбине појединачних јунака и збивања у којима су се они обрели. Вергилије је, заправо, настојао да прадавно доба

⁴ Erich S. Gruen, *Culture and National Identity in Republican Rome*, London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 1992, p. 31.

⁵ *Op. cit.*, pp. 50–51.

⁶ *Енеида*, I, 1–7.

здружи с временом у којем је живео и стварао, те да Риму пружи и метафизичко јединство приказивањем врлине и способности које су га учиниле великим и у добу којем је он сâм био савременик.⁷ Једна од тих врлина била је патриотизам, који је у древним временима подразумевао љубав према домовини која уједињује срца. Када је Енеја напуштао Троју у пламену, он је пригрлио свог оца и носио га на плећима, у нади да ће у Рим донети своју највећу вредност – љубав оца и сина. Та веза је била *amor* који је Енеја касније поистоветио с отаџбином (*patria*), када је Дидони рекао да су му Аполон Гринијски и Ликијски наредили да иде у Италију: *Hic amor, haec patria est* (где је љубав, ту је и отаџбина).⁸

Римљани су уистину веровали да је Тројанац Енеја син богиње Венере и јунака Анхиза, па као такав у читавом епу симболизује храброст, истрајност, праведност, побожност и милосрђе. Њему богови и сам усуд (*fatum*) стављају у задатак да буде прародитељ римског народа и творац његове величине. И не само то. Преко сина Асканија, званог Јул, Енеја је родоначелник и чувеног римског рода Јулијева, којем припадају и Јулије Цезар и његов син Октавијан Август.⁹

Том општеприхваћеном миту о оснивању Рима Вергилије је дао величанствене размере. Како је поникао између два доба, између Цезаревог и Августовог, он је покушао да својом *Енеидом* не само ублажи него и оправда тај радикалан, а за многе угледне Римљане и погубан прелаз од републике до монархије, од мешовитог облика владавине до самодржавља и загирања слободе. Утолико је Вергилије био и „хумани и мирољубиви архитекта римског империјализма и Августовог самовлашћа”.¹⁰ А као гласник Августове монархије и рестаурације, која је после Августове смрти довела до читавог низа мрачних династичких злочина, Вергилије није био ни по укусу људи револуционарног доба новије европске историје.¹¹

Изгледа да је Цезар требало да буде нови владар Латинске Аркадије, па Вергилије помиње његов троструки тријумф у Риму и обећање боговима да ће починити бесмртно дело.¹² Њега, међутим, убијају, па се Август јавља као осветник, баш као што нови владар аркадског Палатина није Палант – а требало је да буде – него Енеја, његов осветник.¹³

Да би слава Рима под Октавијаном Августом била што већа, Вергилије му је придодео и божанско порекло. Најпре је сам Енеја син Венере, а потом он и његова мајка указују на Августа и богињу из Ерика, заштитницу јулијског дома, тако да су Цезар и његов син Октавијан Август такође божанског

⁷ С. М. Bowra, *op. cit.*, p. 15.

⁸ *Енеида*, IV, 347.

⁹ Dr Marko Višić, Predgovor, Publike Vergilije Maron, *Ajneida*, Cetinje, ГП „Unireks” – Podgorica i IP „Janiks” – Beograd, 2010, str. 40, 46.

¹⁰ Мирон Флашар, „Простор и свет Вергилијеве поезије”, Публије Вергилије Марон, *Енеида*, Београд, Просвета, 1964, стр. 26.

¹¹ *Op. cit.*, стр. 64.

¹² *Енеида*, VIII, 714–715.

¹³ Мирон Флашар, *op. cit.*, стр. 41.

порекла. Као *divi filius*, Август „смирује грађанске сукобе и дарује Риму свој мир. Ту у савремености је актуелна историјска језгра Вергилијевог певања”¹⁴

Управо је успостављање трајнијег мира за Августове владе била, по Вергилију, његова непролазна заслуга. Али то није било све што ће под Августом и после њега Рим постићи, о чему Анхиз обавештава Енеју:

„Сад баци поглед на Римљане, свој народ!
Ту је Цезар и сва Јулијева лоза,
Која ће се једном попети на небо.
Овај кога ти обећаваше често:
Син божји је Август, који ће обновит
У Лацији земљи Сатурнов век златни.”¹⁵

Тиме Анхиз ставља до знања да ће римска империја бити дело не само људске него и божанске моћи, које делују у нераскидивом јединству, те да ће успон Рима бити и победа богова на небесима над силама доњег света.¹⁶

Мада Вергилије пише и о римској историји од самог њеног почетка, ипак главну пажњу посвећује хероју свог доба, Октавијану Августу, који је после крвавих грађанских ратова требало да омогући духовни и морални препород Рима. Август тврди да му је жеља обнова старих римских мерила једноставности и побожности. А да би своју власт учврстио, он користи пропагандна средства која су највећма била примерена његовом времену, тако што инспирише велике песнике, попут Вергилија и Хорација, да пишу о његовим стремљењима и идеалима. „Вергилије је разабрао да моралност може да има уверљиву привлачност само ако је повезана чињеницама и садржана у људским карактерима. Он је обнародовао мудрост Августове вере поистовећивањем њених идеала са силама које су створиле Рим. То је имало за последицу да је његова поема вршила огроман утицај и да је сматрана записом историје.”¹⁷

Поколења којима се Август током своје дуге владавине обраћао имала су болна сећања на пређашњи грађански рат у којем је понекад, како то наводе поједини историчари, син ратовао против оца и отац против сина. Зато је не само обећао него и успоставио дуго жељен мир, па су двери Јанусовог храма по први пут биле затворене. А да би то постигао, Август је жртвовало слободу. Вергилије је то добро знао и био је спреман да плати ту цену. Томе је погодовала и чињеница да су му војници у грађанском рату одузели земљу, па је и то био разлог што се придружио хору који је славио самодршца који је и Риму и свету подарио мир. Отуда и Јупитерово пророчанство да ће Август окончати рат:

„Кад престане рат, биће и народ блажи.”¹⁸

¹⁴ *Op. cit.*, стр. 53.

¹⁵ *Енеида*, VI, 788–793.

¹⁶ Philip R. Hardie, *Virgil's Aeneid*, Oxford: Clarendon Press, 1986, p. 268.

¹⁷ С. М. Browra, *op. cit.*, p. 23.

¹⁸ *Енеида*, I, 291.

Иако је почетне елементе своје приповести о Енеји и Риму Вергилије преузео од Хомера, он се умногоме разликује од свог извора. Док у Хомеровој *Илијади* кључну улогу имају индивидуалне судбине, у *Енеиди* судбина Енеје је у исти мах и судбина Рима. А Енејин карактер показује шта Римљани уистину јесу. Енеја је Вергилијев херој у новој врсти епопеје којом се показује какав је римски јунак. Али он има и нову личност која је творевина Вергилијеве проницљивости и маште. Лица у *Енеиди* обликована су зарад посебне сврхе, па све што она чине и говоре може се разматрати у светлости судбине Рима. У њима има много мање индивидуалног, а много више онога што је врсно и суштински римско. Утолико су она типови, примери и симболи. Чак и Енеја поступа како би то учинио и сваки Римљанин у околностима које су блиске римском искуству. Стога, иако се радња епа збива у једној врсти историјске прошлости, она трансцендира историју на начин на који Тројански рат то не чини у Хомеровој *Илијади*. И у сваком тренутку када се збивања у епу догађају, увек се поставља неко велико питање из којег следи и неки пресудни исход.¹⁹

Август је по својој прилици имао осећање да ништа мање од Хомерове етике није достојно његових великих достигнућа. И као што је Александар Македонски на Ахиловом гробу јадиковао што нема Хомера који ће да опева његове победе, тако је можда и Август помишљао да Вергилије треба да буде други Хомер. То је, наравно, морала бити битно другачија етика, која ће, за разлику од Хомеровог идеала мужевности, изложити римску врлину (*virtus*) у духу традиционалних схватања и веровања. Изгледа да је на самом крају свог живота Вергилије посумњао да његов дар у потпуности достиже тај велики циљ. Срећом, ту је био неко други који је проценио да Вергилијев успех надилази његове пропусте, па је *Енеиду* сачувао за потоње нараштаје.²⁰

Вергилије се још у једној битној ствари разликује од Хомера. То је улога судбине у људским животима и историји. Но, пре него што се изложи улога усуда у Енејином заснивању Рима, треба рећи да је Вергилије био слободан не само да допуњава и разгранава древни мит о настанку Рима, него и да га по властитом нахођењу мења. После пада Троје Енеја је, по Титу Ливију, најпре стигао у Македонију, а одатле доспео на Сицилију, тражећи место за насељавање. А када Тројанцима после дугих лутања није преостало ништа сем бродова и оружја, искрцали су се на месту где су живели Латини и основали град који је Енеја назвао Лавиниј.²¹ Као песник Вергилије је могао да одступи од општеприхваћеног мита, па је Енеју пре оснивања Рима довео у Картагину, што је Меркура навело да му замери:

„Дижеш темеље охولة Картагине
И диван градиш град, робе једне жене,
Безбрижан за судбу и своје краљевство!”²²

¹⁹ С. М. Browne, *op. cit.*, pp. 36–37.

²⁰ *Op. cit.*, p. 38.

²¹ Ливије, књ. I, 1.

²² *Енеида*, IV, 265–267.

Јер, по Меркуровом предсказању, које се обистинило у потоњим пунским ратовима, Картагина ће бити обузета мржњом према будућем Енејиним роду, па између тих двају народа неће бити ни пријатељства ни савеза.²³

Можда најважнија идеја Вергилијевог епа јесте предсказање да су успон, надмоћ и величина Римљана не само неочекивани него и неодољиви и неизбежни. Утолико су Рим и његова потоња судбина били не само избор богова него и самог усуда (*fatum*), космичке силе која је изнад и самих Олимпљана. Најпре је Енеја кренуо путем који му је одредила судба, то јест усуд и бог.²⁴ Потом му је Гринијски Аполон наложио да иде у Италију, да му она буде његова љубав и отаџбина.²⁵ „Тражи Италију ветром – царство морем!”²⁶ – наређује му Аполон.

Сам налог усуда Енеји Вергилије излаже у шестој књизи у којој приказује његов силазак у доњи свет под вођством пророчице Сибиле. Управо му ту његов отац Анхиз открива од усуда досуђену космичку мисију у погледу заснивања римског генса, величине и значаја Римског царства и римског рода Јулијеваца:²⁷

„Изложићу ти славу дарданске лозе,
Предстојеће потомке италског рода,
Славне душе чије име биће наше,
И теби ћу казати твоју судбину.”²⁸

После навођења својих потомака Анхиз помиње Марсовог сина Ромула, под чијом ће заштитом славни Рим освојити свет и дићи се до неба.²⁹ Посебну пажњу Анхиз посвећује Цезару и лози Јулијевој, која ће се једном попети на небо, а нарочито сину божјем Августу, који ће у Лацији земљи обновити Сагурнов век златни.³⁰ Није пропустио да помене ни Брута, тог осветника гордог, који је убио своје синове подстрекаче буне, јер су за њега отаџбина и слава били на првом месту.³¹

Анхиз признаје да ће други, по свој прилици Хелени, правити лепше кипове од бронзе, вајати живе људе у мрамору, боље и убедљивије говорити на суду и боље прорицати излазак звезда.³² Али ће зато Римљани бољи од свих других освајати туђе земље и владати светом. И отуда Анхизово упозорење:

²³ *Енеида*, IV, 622–624.

²⁴ *Енеида*, IV, 651.

²⁵ *Енеида*, IV, 345–347.

²⁶ *Енеида*, IV, 381.

²⁷ Dr Marko Višić, *op. cit.*, str. 42.

²⁸ *Енеида*, VI, 756–759.

²⁹ *Енеида*, VI, 781–782.

³⁰ *Енеида*, VI, 789–794.

³¹ *Енеида*, VI, 827–833.

³² *Енеида*, VI, 847–850.

„Римљанине, знај да народима владаш!
Твоја уметност биће – да мир наметнеш,
Да покорне штедиш и пркосне кротиш.”³³

Поред усуда Вергилије понекад помиње и богове, па тако вели да је сам Јупитер обећао Енеји Италију.³⁴ А једном другом приликом, када је седам Фаркових синова одапело стреле, Енејино тело било је само окрзнуто, јер их је с правца скренула Венера блага.³⁵ Али је упркос томе надмоћна сила која је одредила судбину самог Енеје и Рима као његове творевине био стички *fatum* кад год је требало објаснити шта је довело до овог или оног догађаја. Тако Илинеј објашњава „да дођемо квама решила је судба”.³⁶ Уз то усуд одређује и кад ће ко умрети, па тако Ород упозорава Мезенција, који га је у двобоју победио:

„Некажњено се радоват, победниче!
Чека те судба и смрт ускоро овде.”³⁷

То предсказање се и обистинило. Енеја најпре Мезенција тешко рањава, а потом и убија.

Улогу усуда потврђује и Турнова смрт. Он је умро јер се супротстављао неизбежном и предестинираном успону Рима. Али то не значи да треба да се радујемо његовој смрти или да га осуђујемо због онога што је учинио. Уздизање римске моћи није могло проћи без жртава те врсте. Оне су биле неизбежне, али због тога никога није требало да обрадују. За Вергилија је Турно трагичан херој, велики човек, изузетно обдарен и као такав за свако дивљење, али је страдао због своје једине мане – херојског поноса и осећања властите вредности. Турно се супротставља Енејиној божанској мисији коју су му богови и усуд доделили. Он то чини због тога што свом поносу даје предност у односу на све друге разлоге и не види колико су велике силе које се боре за Енеју. Уз то верује да се његова властита судбина може њима супротставити. И што је још важније, он је слеп за знамења и глув за предсказања, која откривају смисао и сврху Енејиног доласка у Италију. То је прави разлог због којег пропада.³⁸

Својевремено је Полибије у својим *Историјама* изричито написао да је тихе (судбина) скоро све догађаје на свету усмерила у једном правцу и све их присилила да теже једном истом циљу – светском господству Рима над

³³ *Енеида*, VI, 851–853.

³⁴ *Енеида*, V, 17.

³⁵ *Енеида*, X, 328–332.

³⁶ *Енеида*, VII, 239–240. За латинску реч *fatum* (на грчком *moira*) Младен С. Атанасијевић, преводилац *Енеида*, најчешће користи реч „судба”, можда и због тога што обичном читаоцу није јасна битна разлика између усуда и судбине (*fortune*), поред тога што се реч „усуд” у колоквијалном језику више не користи.

³⁷ *Енеида*, X, 740–741.

³⁸ С. М. Bowra, *op. cit.*, 47–48.

свим земљама и морима.³⁹ Управо је то кључно и у Вергилијевој *Енеиди* – Јупитерово предсказање шта ће Рим у свом незадрживом успону достићи. На то најпре указује дијалог Венере и Јупитера у којем се прориче да ће Римљани бити „владари на суву и мору”,⁴⁰ а потом и изричите Јупитерове речи да ће власт Римљана бити без краја и граница (*imperium sine fine*).⁴¹

И по Хомеру и по Полибију, град Троја је пропао, али није пропала тројанска држава.⁴² Захваљујући Енеји, она ће се изнова отеловити у новом и вечном Риму, који ће бити заснован на јединству Латина и Тројанаца. Нови Рим неће имати ничега заједничког са светом који је нестао због властитих грешака. Он ће садржавати све што је било најбоље у Латина и Тројанаца, али без њихових карактеристичних мана. Борба између Венере и Јуноне, између Енеје и Турна окончава се у новој хармонији и снази.⁴³

Иако је Вергилије успон Рима до ненадмашне и неодољиве величине превасходно приписивао стоичком *fatum*-у, пресудни разлози који су до тога довели ипак су били врлине римског карактера и одлике римског народа и државе, које су му давале и особени идентитет. Захваљујући њима Рим је као највећа и најмоћнија држава свога времена постојао преко хиљаду и двеста година, а као Источно Римско Царство још скоро хиљаду година. Није стога нимало случајно што је Вергилије у свој еп унео и својеврсну есхатологију, сажету у већ поменутом Јупитеровом пророштву – власт сам дао без краја, *imperium sine fine*. „Вергилијева есхатолошка тежња ту даје нове размере Полибијевом и Посејдонијевом величању екуменске улоге Рима, јер Вергилије не само кроз римску историју посматра историју света већ гледа историју света као историју Рима, а Августов Рим као коначно остварење силе која се креће, *fatuma*.”⁴⁴

Поред *fatum*-а као силе која покреће и ствара историју, Вергилије уводи Енеју у доњи свет, у којем се налазе сви велики Римљани који су освојили свет и дигли Рим до неба. А све њихове способности, врлине и карактеристична својства сабирали су се у римском идентитету, захваљујући којем су Римљани постали и били оно што јесу. Утолико *Енеида* представља и Вергилијево разумевање римског националног карактера.

³⁹ Полибије, *Историје*, I, 3, 4.

⁴⁰ *Енеида*, I, 237.

⁴¹ *Енеида*, I, 278–279.

⁴² Фистел де Куланж, *Античка држава*, Београд, „Просвета”, 1956, стр. 111.

⁴³ С. М. Бровга, *op. cit.*, pp. 73–74.

⁴⁴ Мирон Флашар, *op. cit.*, стр. 53.

Kosta Čavoški

IMPERIUM WITHOUT THE END

S u m m a r y

This article contains an analysis of Virgil's *Eneida* in which the mythical Rome's origin and her ascent to extraordinary power is exposed. Eneia's character shows what Romans truly are and why they were more successful than others in conquering foreign lands and the whole world. According to Virgil that was a realisation of Jupiter's prophesy that Romans' power will be without end and limits (*imperium sine fine*). And all their abilities, virtues and characteristic attributes were assembled in Roman identity. In this way *Eneida* represents Vergil's understanding of Roman national character.

Key words: Eneida, Rome, roman character